

کدفایل:قطب علمی معماری اسلامی-معماری اسلامی

بسمه تعالی

آب و معـمـــــاری

پیشگفتار

اگر بناها باعث جدایی ما از طبیعت می شوند تا از سوئی مـا را از بعضـی عوامـل طبیعـی حفظ کنند و از سوی دیگر در جای خود گویای قلمرو انسانی تر باشند و اگر این خصوصیت باعث می شود تا کالبدمان در یک شکل ثانوی و بیگانه قرار گیرد که گرچه مطلوب نظرمـان بـوده اسـت. اما کیفیتی سرد و مصنوعی دارد. اینجاست که عنصر آب با نقش حسـاس خـود مـا را دوبـاره بـه طبیعت پیوند می زند. انواع متنـوع آب نماهـا، فـواره هـا و نهرهـای آب ظرایـف معمـاری را چـون حلقه های یک زنجیر در یک شبکه ارتباطی به یکدیگر پیوند مـی زننـد و در هـم مـنعکس مـی کننـد، گوئی پل ارتباطی بین قطعات از هم جدایی است که معمـاری پدیدآورنـده آنهاسـت. در همـه دوران تاریخی معماران ما آب را در مجموعـه هـای خـود وارد مـی کردنـد و گنجینـه ای از خصوصـیات فیزیکی، مذهبی و اسطوره ای را به خدمت می گرفتند تا معماری آنان از غنای بیشـتری برخـوردار باشد.

پیش از ظهور اسلام در ایران معماری در کنـار آب و در دامـن طبیعـت بـدون آنکـه آن را مخدوش سازد حضور خود را اعلام می کرد. نقش آب بیشـتر نقشـی تجریـدی بـود. نیایشـگاه هـا (معابد آناهیتا و آتشکده ها) در کنار آب و در نهایت احترام به وجود آب شکل مـی گرفتنـد. گـویی آب، گذرگاه انسان برای ورود به دنیایی دیگر است دنیایی خالص تر که جسم قـادر بـه گـذر از آن نیست. آب و آتش به طور مسالمت آمیز در کنـار هـم قـرار مـی گرفتنـد و وصـلت خـود را جشـن می گرفتند. نمونه های آن را در آتشکده آذر گشنست و آتشکده کاریان شاهد هسـتیم. آب و آتـش استعاره هایی متناقض هستند و بـه همـراه خـاک و بـاد عناصـر تشـکیل دهنـده هسـتی بـه شـمار می روند. آب و آتش لازم و ملزوم یکدیگر برای ادامه حیات می باشند. هر دو هـم هسـتی بخـش و هم ویرانگر هستند.

در زیر مروری بر نقش آب طبق شواهد موجود از معمـاری قبـل از اسـلام مـی شـود: از جمله نخستین مراسم نیایش آب را در شهر دور ـ اونتاش در دست داریم. مراسم جشنهای بهـاری ایلامی ها در کنار رود ایدیده (دز) برپا می شد. شمایل خدایان و الهه های متعدد با حضـور شـاه و اسکورتی از روحانیون از زیگورات به بیت اکتیو (خانه جشن ها) در کنار رودخانه حمل می شـدند.

مراسم در فضائی مملو از آزادی در تماس مستقیم با طبیعت و آب که جریانی با طراوت از زندگی را بر آنها می دمید، اجرا می شد و جریان آب رودخانه تضمینی برای نیرویی تازه بود. در این شهر ما علاوه بر اولین مراسم نیایش آب شواهدی از سیستم آب رسانی و تصفیه آب را در ایران باستان در دست داریم. مراسم هخامنشیان در پاسارگاد شباهت زیادی به مراسم ایلامی داشت. شاه و بزرگان سپاه و مردم آتش را که توسط مغ ها حمل می شد به نیایشگاه که در کنار نهر آبی قرار داشت حمل می کردند. در این جا ویژگی حرکت دسته جمعی اجرای مناسک مذهبی که انگیزه و محرک آن مکان های مقدسی در آب می باشد را می بینیم.

گیرشمن معتقد است که نشر و ترویج مناسک مذهبی آناهیتا از پاسارگاد شروع شد و آناهیتا الهه باستانی پارس بوده است. وی مناسک الهه پی نیکر (الهه باروری و زایش ایلامی) را در شکل گیری مناسک الهه آناهیتا مؤثر می داند.

"در کاوش های اخیر در زیر صفه تخت جمشید تأسیسات زه کش و هدایت آب را یافته اند و به نظر می رسد که پیش از اجرای معماری صفه تخت جمشید تأسیسات مربوط به آب طراحی و اجرا شده است."[۱]

معبد آناهیتای کنگاور ناظر بر دشتی پربرکت با چشمه سارهای متعدد است. در آتشکده آذرگشنسب آب و آتش گرد هم آئی خود را در دو مربع باز و بسته بر روح محور شمالی ـ جنوبی در قلعه های بر فراز صفه ای طبیعی به نمایش می گذارند. وجود دریاچه روح انسان را رهایی می بخشد و نگاه او را از عمق سحرآمیز آب به مناظر گسترده اطراف و آسمان می کشد. منظر طبیعت اطراف حکم یک رهایی بصری را از درون دیوارهای محصور قلعه دارد.

"در معبد آناهیتای بیشابور گردش آب نمایش تجریدی از گردش آب در طبیعت است. تمام جوهر و خواص آب به صورت مجرد که ظاهراً جنبه نمایشی پیدا کرده در نیایش آب منظور بوده است".[۲]

در دوران اسلامی نقش آب در معماری حالت کاربردی پیدا می کند. معماران این دوره کاملاً آگاهانه سعی کردند تا بر طبیعت تسلط یافته و آن را به نظم درآورند. آنها به کمک منطق و تکنولوژی زمان خود به آب و طبیعت حیاتی رام شدنی داده و آن را غنی تر ساختند. قبل از اسلام معماری به سوی آب می شتافت و در کنار آن آرام می گرفت بعد از اسلام معماران با شناخت قوانین فیزیکی رفتار آب و درک نقش و تمثیل و ارتباط آن با انسان، آب را به دورن معماری آوردند. آب به نظم کشیده شده در شکل های هندسی در اکثر بناهای دوران اسلامی متجلی شده و به نحوی مرکزیت و وحدت در معماری در آب شکل می گیرد. مرکزیت آب در معماری در دوران

ساسانی از آتشکده آذرگشنسب و معبد آناهیتا، بیشابور شروع شد. در دوران اسلامی ما شکل تکامل یافته مرکزیت آب در معماری را داریم. حرکت پر موج آن در مفاهیم مذهبی، ادبی و هنری فرهنگ ما جاری شد. مفاهیم قرآن کریم از بهشت، چشمه های جوشان، و نهرهای روان آن الگوی الهام بخش معماران شد. در بعضی از آیه های قرآن از آب به صورت جویبار یاد شده و آب جاری نشانه حیات و زندگی ابدی می باشد. "هر که از خدا و پیامبرش اطاعت کند او را به بهشت هایی داخل خواهند کرد که در آن نهرها روان است"[۳]

"خدا کسانی را که ایمان آوردند و کارهای شایسته می کنند به بهشت هایی که نهرها در آن جاری است داخل خواهد کرد."[٤]

در آیاتی دیگر آب هدیه خداوند و یادگاری است که هستی از آن زاده می شود. "آنان که کفر ورزیدند آیا ندیدند که آسمان و زمین بسته بود و ما شکافتیم و به آب هر چیز را زنده کردیم پس چگونه ایمان نمی آورند."[٥]

"و از آسمان آبی پربرکت فرستادیم و بر آن باغ ها و دانه های درو شدنی رویاندیم و نخل های بلند با خوشه های برهم چیده تا رزق بندگان باشد و بدان آب سرزمین مرده را زنده کردیم."[٦]

در ادبیات و عرفان مراد از آب معرفت است چنانکه مراد از حیات نیز معرفت است. آب حیات کفایت از چشمه عشق و محبت است که هر که از آن چشد جاویدان گردد.

آنکه جوی و چشمه ها را آب داد چشمه ای اندر درون من گشاد[۷]

به این ترتیب آب چنان در ساخت و ترکیب بناهای ما وارد شد که عملاً نمی توان آن را از شکل ساخته شده جدا دانست. آب در مرکز کوشک ها و باغ ها، در میان حیاط های مرکزی مساجد، مدارس، کاروانسراها، خانه ها و غیره ظاهر شد. در معماری ایران مرکزی و کویری آب کمیاب و زندگی بخش سبب شکل گیری معماری آب انبارها، پایاب ها، ساباط ها و یخچال ها می گردد. در زیر مروری بر نقش آب در انواع بناهای دوران اسلامی می شود:

در مساجد آب علاوه بر نقش تطهیر خود جنبه نمادین نیز دارد. آب هم نماد زندگی و هم نماد مرگ است (آب جاری سمبل زندگی و آب راکد سمبل مرگ است) و چون پلی بین دنیای زمینی و عالم ماوراء الطبیعه عمل می کند. طبیعت آب پاک و مقدس است. روح و جسم انسان را می شوید و تطهیر می کند و او را به صورت یک آفریده نو و آزاد باقی می گذارد تا در آرامش به کمال برسد. وضو و غسل نه تنها جسم را از آلودگی ها پاک می کند بلکه نماد پاک کردن روح از پلیدی و گناهان نیز می باشد. تطهیر با آب تمثیلی از زایش مداوم آفرینش است و احساسی از

حیات تازه را به همراه داد. تمام با آب در تمام حواس جاری مـی شـود، تمـوج آن در ذهـن انسـان جاری شده و آرامش لازم را برای نمازگزاران ایجاد مـی کنـد. در مسـاجد آب بـه ٤ شـکل نمایـان می شود.

ـ پایاب ها (آب روان قنات)

ـ آب نمای مرکز میانسرا (آب راکد)

ـ حوض پیش خان (آب راکد)

ـ سنگ آب ورودی (آب راکد)

ـ فواره آب نما (آب به صورت عنصری جنبشی)

پادیاوهای قبل از اسلام کم و بیش با همه ویژگی های بعد از اسـلام در جلـوی مسـاجد و زیارتگاه ها به نام وضوخانه جای گرفتند. در نیایشگاه های کهن پادیاوها را در جلـوی در ورودی اما در عمق زیاد از سطح زمین می ساختند شاید چون آب روان روگذر کمیاب بود و ناچـار از آب کاریزها و پایاب ها استفاده می کردند. در مسجد جامع نطنز، پایابی در حیاط مرکـزی وجـود دارد که آب قنات از آن می گذرد. مسجد جامع نائین نیز پایـابی در گوشـه حیـاط خـود دارد عمـق ایـن پایاب به قدری زیاد است که در پاگرد پله های ورودی شبسـتان زیرزمینـی مسـجد قـرار دارد. در داخل مسجد جامع اردستان پایابی برای استفاده نمازگزاران مسجد و هم استفاده مردم محل قـرار دارد. در حیاط بعضی مساجد مظهر آب قنات قرار داشته و در آنجا عمل تقسیم آب محلات، باغـات و مزارع انجام می شد. مثل مسجد جامع یزد و قزوین. در گذشته به علت کمیاب بـودن آب، تقسـیم آن همواره با مشاجرات زیادی همراه بود. ولی وقتی که تقسیم آب در مسجد صورت می گرفـت و موجبی برای حرمت به حق آیه ها می شد. در مسجد جامع یزد مظهر سه قنات آب وجـود دارد کـه پس از تقسیم به محلات مختلف سرازیر می شود.

در میانسرا و در وسط حیاط مرکزی اکثر مساجد استخر بزرگی پر از آب و گـاهی جـوی آب روان و باغچه هایی با درختان سایه انداز وجود دارد که تمثیلی از بهشت قرآن مجید اسـت. در کتیبه ای آمده است "مساجد باغ های بهشـتند".[۸] آب در مرکـز و کـانون مسـجد جـای دارد و نمـاد پاکی و خلوص درون یک مسلمان می باشد. در قرآن مجید آمده است مـؤمن مخلـص همچـون آب است معانی تمثیلی آب در معماری بی شمارند اما مهمترین جنبه معنوی آن جهانی است که خالص و پاک و شفاف بوده و جسم قدر به گذر از آن نیسـت. وجـود آب در ورودی مسـاجد، جلـو خـان مسجد یا در هشتی ورودی نمادی از تطهیر روح و ورود به دنیایی خـالص و شـفاف اسـت. نمونـه بارز آن مسجد شاه اصفهان می باشد که دو عنصر آب در ورودی خـود دارد. یـک حـوض هشـت

ضلعی در جلو خان مسجد و یک سنگ آب در هشتی وردی. مسجد شیخ لطف الله در فرم تاریخی خود حوضی در پیش خان خود داشته است. مسجد جامع ورامین و قزوین نیز آب نماهای زیبایی در جلوی ورودی خود دارند و ... نمازگزاران را به پاکی و خلوص دعوت می کنند.

آب در راههای

کدفایل:قطب علمی معماری اسلامی-معماری اسلامی